

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.05.1030>

«НАЙСТРАШНІШИЙ ВОРОГ НАШОГО НАРОДУ»: ПРОСВІТНИЦЬКА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ «НАШОГО ЛЕМКА»

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв,
кафедра міжнародних відносин,
вул. Євгена Коновальця, 36, 01601, Київ, Україна,
e-mail: nakonechniy.ua@gmail.com

Мета статті — проаналізувати культурно-просвітницьку політику часопису «Наш лемко», спрямовану на подолання масової неписьменності в лемківському середовищі. *Актуальність статті* полягає в потребі з'ясування особливостей просвітницької діяльності лемківських діячів в умовах реалізації урядами Другої Речі Посполитої антиукраїнського курсу. *Предметом* дослідження є особливості обговорення різнопланової культурно-просвітницької проблематики на сторінках «Нашого лемка».

Джерельною базою дослідження став комплект часопису, який походить з цензурного комітету, завдяки чому з'явилася можливість переглянути всі заплановані до друку матеріали, а не лише ті, що залишилися після прискіпливого цензурного втручання. На основі опрацювання матеріалів «Нашого лемка» автор дійшов висновку про багатаспектність культурно-просвітницького служіння редакції «Нашого лемка». З'ясовано, що видавці газети розробили та вдало реалізували програму подолання хронічного аналіфabetизму серед русинів. Її складовими були добре продумана агітація, численні видавничі проекти, організація ідейного протипу пропаганди тощо.

Методологічною основою статті є принципи системності, історизму та компаративності з застосуванням культурно-історичного та порівняльно-типологічного методів.

Ключові слова: «Наш лемко», культурно-просвітницька діяльність, Друга Річ Посполита.

Volodymyr NAKONECHNYI

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

PhD (History), Assistant Professor, Department
of International Relationships, Kyiv National
University of Culture and Arts,
36, Yevhen Konovalets str., 01601, Kyiv, Ukraine,
e-mail: nakonechniy.ua@gmail.com

«THE TERRIBLE ENEMY OF OUR PEOPLE»:
EDUCATIONAL ISSUES AS HIGHLIGHTED
ON THE PAGES OF «OUR LEMKO»

For the first time in historiography, the article analyzes the cultural and educational policy of the «Our Lemko» editors, aimed at overcoming mass illiteracy in the Ruthenian environment.

The relevance of the article is defined by the need to clarify the peculiarities of the educational activities of Lemko figures in the context of anti-Ukrainian policies implemented by the governments of the Second Polish Republic.

The subject of the study is the peculiarities of the discussion of various cultural and educational issues on the pages of «Our Lemko».

The purpose of the study is to clarify the educational potential of various publications in the journal «Our Lemko».

The source of this historical research was a set of journals written by the censorship committee, which made it possible to review all the materials planned for publication, not just those left after meticulous censorship.

Methods. The article uses such methods and approaches as systematic, comparative and critical analysis of the source base, represented by large text arrays. The application of the content analysis technique made it possible to carry out the correct interpretation of newspaper information of various genres.

Conclusion. After analysing the materials of «Our Lemko», the author highlighted the multifaceted cultural and educational service of the editorial board of «Our Lemko». «OurLemko» paid the most attention to the formation of «Prosvita» reading rooms, as well as to the legal and methodological support of their activities. Thanks to this initiative, the network of «Prosvita» reading rooms in the Lemko region grew significantly during the second half of the 1930s. Another successful educational initiative was the celebration of certain months of the year as a time of mass reading, the struggle against moscophile ideology and its popularizers in the Ukrainian Carpathian mountains. The magazine's editors explained that moscophiles were «werewolves» who tried to tear the Lemkos away from Ukrainians at all costs. Fighting moscophilia, «Our Lemko» has implemented several publishing projects aimed at strengthening the Ukrainian national consciousness in the Lemko environment. The texts were aimed at forming the national identity of Lemkos, which led to the strengthening of national self-awareness and public solidarity. We consider the conducted research as the first step to clarify a broader problem — the peculiarities of the cultural and educational work of Lemko institutions throughout the twentieth century.

Keywords: «Our Lemko», cultural and educational activities, the Second Commonwealth.

Вступ. Протягом останніх років лемківська періодика все частіше стає об'єктом спеціальної уваги дослідників лемківського субетносу. Вповні виправдано це пояснюється унікальністю цього джерела для пізнання всіх сторін життя найзахіднішої етнографічної гілки українства. При цьому особливої вагомості набувають часописи, що не лише адресувалися широкій лемківській аудиторії, але й були творені самими лемками-русинами. Стосовно міжвоєнного часу, за загальним визнанням дослідників, таким найбільш авторитетним періодичним виданням була газета «Наш лемко» (1934—1939). Свідченням важливості цього часопису є присвячені йому аналітичні розвідки [1], як також і дві опубліковані антології найбільш резонансних дописів [2; 3].

Незважаючи на таку небуденну, як для регіональної періодики увагу, надалі залишається чимало сюжетів, які лише фрагментарно висвітлені в літературі останніх десятиліть. Йдеться про те, що домінуюча в сучасній історіографії проблематика польсько-українського протистояння в Другій Речі Посполитій певним чином маргіналізувала інші тематичні пріоритети видавців «Нашого лемка». Серед останніх своєю змістовою значущістю та кількісною вагомістю помітно вирізняється проблема пошуку шляхів подолання масової неписьменності в середовищі українців-горян. Наразі лемкознавці лише вказують на небуденне значення, яке цій проблемі надавали видавці «Нашого лемка», не заглиблюючись у суть просвітницької політики редакторів газети. Натомість, як покажемо у нашому викладі, згадана проблема для авторів «Нашого лемка» була відправним пунктом для осмислення багатьох інших питань, що потрапляли в поле зору часопису. Цим і зумовлена *актуальність нашої теми*.

Предметом дослідження є особливості обговорення різнопланової культурно-просвітницької проблематики на сторінках «Нашого лемка». *Джерельною базою* для написання статті став комплект часопису, що знаходиться в Науковій бібліотеці ім. М. Драгоманова Львівського національного університету імені Івана Франка. Його особливістю є те, що він походить з цензурного комітету, завдяки чому ми отримали можливість переглянути всі заплановані до друку матеріали, а не лише ті, які залишилися після прискіпливого цензурного втручання.

Основна частина. Про розуміння видавцями «Нашого лемка» важливості всебічного обговорен-

ня культурно-просвітницької проблематики свідчить той факт, що їй було відведено значну увагу вже у першому програмному числі газети. Так, визначаючи найбільші загрози для гармонійного розвитку русинського світу, редактори нового часопису особливо наголошували на першочерговості подолання неписьменності. Торкаючись цієї складної проблеми, в дописі «Про што буде писати «Наш Лемко» редакція обіцяла «показувати нашим людям, што гнески без науки і школи тяжко дати сой го світу раду і што ми для свого и нашого дітий добра, повинни тіж гуртуватися в наших читальнях и кооперативах» [4, с. 2].

Насамперед, автори газети сфокусувалися на діагностиці цієї проблеми, відтворюючи її насправду загрозливі масштаби. В численних статтях наводилася вражаюча статистика про безпрецедентний рівень анальфabetизму у середовищі українців-горян. Видавці емоційно запитували свого читача: «А чи знаєте Ви, що половина українського населення Галичини та три четвертини його на північних землях — це люди неписьменні? І чи знаєте Ви, що яких три мільйони українців на наших західних землях — не знає сьогодні основ грамоти?» [5, с. 1]. Наводячи ці промовисті цифри, наголошувалося, що ХХ століття належить винятково освіченим спільнотам. Ті ж нації, які не зрозуміли цієї простої істини, добровільно залишилися на узбіччі людської цивілізації, прирекли себе на те, щоби стати джерелом дешевої робочої сили для більш освічених сусідів.

На сторінках «Нашого лемка» на багатьох прикладах доводилося, що неписьменність — це джерело людського рабства, не лише духовного, але й подекуди фізичного, адже неосвічена людина звучує свій життєвий вибір до критичного мінімуму. Безграмотність була названа причиною більшості лемківських негараздів, насамперед, найбільш дошкульної для мешканців українських Карпат хронічної незможності. «Одначе корінь-дерево зла є по нашому боці, — пояснював русинський часопис. — Не вміємо збути наших тяжко запрацьованих плодів, бо ми не горнемося до освіти» [6, с. 3]. Тому зі шпальт газети було оголошено рішучу боротьбу з анальфabetизмом, символічно названим «найбільшим внутрішнім ворогом» лемків [5, с. 1].

Тож які шляхи виходу з такої складної ситуації пропонував своєму читачеві «Наш лемко»? Найбільше зусиль газета доклала для пробудження у русин-

ському середовищі інтересу до читання. Використовуючи авторитет геніїв українського слова Тараса Шевченка та Івана Франка, на сторінках часопису з різних нагод наводилися їхні авторитетні міркування стосовно потреби виховання в собі читацької культури. Так, в одному із редакційних дописів наголошувалося: «Учітеся, брати мої, думайте, читайте» — в заповіді лишив нам наш найбільший поет Тарас Шевченко. Ці слова є для нас дороговказом...» [6, с. 3]. А інший дописувач «Нашого лемка», наслідуючи стиль Каменяра, твердив: «Хто пізнає раз один вартість доброї книжки, буде ціле своє життя її вірним другом, не відречеться такого великого приятеля ні в смутку, ні в радості» [7, с. 2].

Переводячи наведені поради в практичну площину, часопис зосередився на популяризації просвітницького досвіду галицьких і наддніпрянських українців, тим самим плекаючи в русинському середовищі соборницькі почуття. Вповні очікувано, що у фокусі такої популяризації перебувала діяльність найдавнішої української інституції — «Просвіти». Автори «Нашого лемка», не шкодуючи суперлативів, докладно змальовували багатолітнє громадське служіння цієї найбільш авторитетної культурної установи. Особливо ж вагомими були заслуги просвітян, наголошував часопис, у подоланні неписьменності — спочатку на західних, а потім і на східних українських теренах. Саме «Просвіта», інформував свого читача «Наш лемко», «має перед собою ясну, святу ціль, ширити освіту між народом, навчити його жити, вказати й повести шляхом правди і науки до кращого завтра» [6, с. 2]. Власне просвітяни, пояснювалося зі шпальт газети, першими серед українських діячів оголосили війну анальфабетизму ще в другій половині XIX ст. і від того часу успішно реалізують свою важливу невтомну місію. В редакційних дописах багаторазово наголошувалося: «Просвіта» — кличе Вас сьогодні: У бій із тим нашим ворогом найстрашнішим, — у бій з темнотою!» [5, с. 1].

Реалізуючи згадане гасло, протягом цілого періоду існування «Наш лемко» надавав всебічну допомогу своїм читачам в організації мережі читалень «Просвіти» в русинських селах. Насамперед, така допомога носила правовий характер, адже йшлося про незнані селянам юридичні аспекти реєстрації громадою філії культурно-просвітньої інституції. Цей мо-

мент набував особливої значущості з огляду на намагання польських чиновників полонізувати населення українських Карпат. Як відомо, одним із найбільш дієвих інструментів у руках польських асиміляторів було накладання заборони на діяльність філій українських інституцій через неналежний юридичний супровід при їх утворенню.

Не менш важливою була й методична допомога «Нашого лемка». Часопис пояснював, що справа закладання читалень «Просвіти» є зовсім нескладною та фінансово доступною небагатим у своїй масі русинам. Горянам пропонувався набір підставової популярної літератури при утворенні читалень «Просвіти». Ці видання для русинів закупляла редакція газети та надсилала у лемківські села разом із передплаченими числами. У тих випадках, коли кількість охочих творити читальні «Просвіти» в окремо взятому селі наразі була недостатньою, «Наш лемко» радив поширювати українську літературу шляхом взаємообміну, тим самим збільшуючи коло охочих до читання [8, с. 2]. Іншим шляхом збільшення грамотності в селах, що його пропонував «Наш лемко», було колективне читання по черзі в домівках свідомих свого національного вибору лемків [9, с. 2—3]. При цьому часопис радив починати читання з легкої гумористичної літератури, далі переходити до історичної белетристики і лише згодом — до науково-популярних книг [10, с. 5].

Іншою важливою освітянською ініціативою «Нашого лемка», запозиченою з дидактичного арсеналу «Просвіти», було проголошення певних місяців у році часом масового читання. Вповні очікувано, що такі місяці припадали на зимовий окрес, коли лемки були вільніші від сільськогосподарських робіт. Газета переконувала свого читача, що читання є найбільш захоплюючим і корисним способом проведення дозвілля [11, с. 3]. Спеціально цей заклик адресувався лемківській молоді, в середовищі якої були популярними картярство, пліткарство, забобони, зловживання тютюном і алкоголем. [...] Є ще другий, гарний світ науки, до якого мусимо самі горнутися, хоч би нам ставили не знати які перепони, — переконував «Наш лемко». — [...] Старатись будемо всіми силами, щоби вже раз зникла темнота з наших прекрасних гір» [12, с. 2].

Що важливо, в своїх просвітянських порадах «Наш лемко» виховував активістське ставлення до життя в

середовищі своїх читачів. Пропонуючи всебічну підтримку, редакція разом із тим переконувала, що поклатися слід лише на власні сили. Стимулюючи громадську ініціативність, часопис закликав не чекати на допомогу ззовні у справі просвіти односельців, а самим ставати свідомими своєї місії просвітянами. Редакція часопису пояснювала: «Хто може бути просвітником Лемківщини? Кождий і кожда, свідомий хлопець і свідома дівчина, газда і газдиня, духовний і світський інтелігент, одним словом всі ті, що боліють над нинішнім станом рідної Лемківщини» [13, с. 4].

З метою скріплення у русинському середовищі віри у власні сили, «Наш лемко» запровадив спеціальну постійну рубрику «Трибуна наших Читачів», через яку русини за посередництвом улюбленої газети ділилися успіхами та труднощами просвітянської праці. Пропагуючи лемківську освітню кооперацію та самоорганізацію, часопис твердив: «Крайня пора скидати кайдани темноти й назадицтва! Тому вперід, до праці!» [14, с. 1]. Завдяки згаданій рубриці, на сьогодні маємо докладний літопис розгортання просвітницького руху на лемківських теренах в останнє передвоєнне п'ятиліття. Він свідчить про те, що незважаючи на численні труднощі, лемківська спільнота динамічно позбавлялася неписьменності.

Цікаво, що поряд із популяризацією просвітницького досвіду на західноукраїнських теренах, «Наш лемко» чимало писав про культурну працю в українських діаспорних осередках, тим самим показуючи духовну єдність розкиданих по різних країнах і континентах земляків [15, с. 2]. Таким чином, українець з Лемківщини, дізнаючись про наполегливу культурну працю своїх побратимів від Китаю до Америки, більш глибоко усвідомлював відповідальність за стан справ на рідній землі. Зрештою, видавці «Нашого лемка» охоче популяризували передовий просвітницький досвід інших народів, найбільше — західноєвропейських. При цьому вони намагалися достосувати ці практики до лемківських реалій. Для прикладу, популяризуючи освітній досвід швейцарців, Юліан Тарнович закликав наслідувати їхню протестантську етику: «Залишім непотрібні сварки, звади, релігійні спори, викиньмо партійну нетерпимість, різні гулянки, деморалізуючі забави та другі витребеньки і берім книжку в руки! Наука буде нашим найбільшим багатством та запорукою народної долі, кращого завтра...» [16, с. 2].

Така продумана консультативно-методична праця «Нашого лемка» в короткому часі дала свої важливі результати у вигляді помітного зростання мережі читалень «Просвіти» у гірських селах. Підсумовуючи свою наполегливу працю з нагоди півріччя видання газети, її редакція мала всі підстави пишатися своїми просвітницькими здобутками: «Дуже тішимося, що довголітня темнота та баламуцтво зникає з нашої любої Лемківщини. Аж серця наші ростуть, коли бачимо, що наш наймиліший брат лемко проганяє зі своєї хати цю темноту і баламуту, котра нам стільки лиха завинила, через яку так гірко бідуємо. Бо дійсно, якби не ця темнота і чужа баламута, наша рідна Лемківщина не так тепер виглядала би. Нашою задачею, нашим найщирішим бажанням є цю власне темноту і її рідну сестру баламуту раз на все прогнати з наших коханих лемківських гір. Та темнота і баламута є нашим найбільшим нещастям. Тому проч з нею! Виповіджмо їй найзавзятішу війну на смерть і життя!!!» [17, с. 2].

Вповні очікувано, що успішна культурно-просвітницька праця «Нашого лемка» була зі значним неспокоєм зустрінута представниками польської адміністрації, котрі не полишали надії відвернути населення Карпат від українства. Як альтернативу розгорнутим українцями заходів, державні чиновники намагалися повсюдно закладати філіали суто польських інституцій. Особливо активно це робилося по тих селах, де вчителі-українці були гвалтовно замінені на поляків. Як приклад, наведемо допис мешканця села Ропиця руська Горлицького повіту про заснування читальні «Просвіти», що, за його словами, була «темним духам сіллю в оці». Після цієї події місцева вчителька з учителем-поляком згуртували національно інертних представників лемківської громади і наперекір українцям заснували «Kółkomłodzierzy guskopolskiej». До того осередку денационалізації пристало й кілька газдів, «як зачувати, приманених ковбасою, цукерками, папіросками». «Худібка повелася на чуже сіно», — дотепно зауважив очевидець подій. Критикуючи таких нерозбірливих односельчан, дописувач наголосив на небезпеці подібної громадської поведінки, що закріплює у свідомості поневолювачів образ лемка, котрий байдужий свого національного вибору. «Ропичани, Лемки, — емоційно звертається до русинської громади свідок тих подій, — хто продає свою народність, віру свою, це або зрадник Юда

або безумна риба, що йде на панській гачок. Схаме-ніться, пізнавайте, хто вам брат, а хто враг. Не ласіться на чужі охлапи, на що навіть порядна собака не піде. Гуртуйтеся до братів своїх рідних. Не треба вам чужих богів. Гляньте на інші народи, усі гуртуються, усі об'єднані в собі, а ви?» [18, с. 8]. Характерно, як свідчить цензорський примірник «Нашого лемка», згадана цитата була заборонена.

Зрештою, зусилля з ополячення русинів виявилися марними, адже вони і в мовному, і в ментальному плані відчували свою відмінність від нових господарів лемківських теренів. Та це не заспокоїло польських чиновників, котрі вирішили українській ідентичності в русинському середовищі протиставити московфільську. Розрахунок полягав у тому, що остання мала традиційно потужний вплив на лемків ще з середини ХІХ ст. З цією метою було ініційовано масштабну роботу з популяризації московфільської ідеології серед лемків: національно свідомі священики та педагоги насильно замінювалися московфілами, також держава всіляко сприяла поширенню відповідної літератури та проведенню широкої агітації. Важливою складовою цієї політики стало масове закладання мережі московфільських читалень Товариства імені Качковського як ідейної альтернативи осередкам «Просвіти». Дописувачі «Нашого лемка» масово писали про зацікавленість місцевої адміністрації в «поширенні московфільського дурману» [19, с. 2], що особливо контрастувало з упередженим, а нерідко й відверто ворожим ставленням до «Просвіти» і просвітян.

З огляду на це, важливою складовою просвітницької політики «Нашого лемка» була боротьба з московфільською ідеологією та її популяризаторами на теренах українських Карпат. Редактори часопису невтомно пояснювали своєму читачеві, що московфіли — це національні перевертні, котрі за будь-яку ціну намагаються відірвати лемків від українства. Також зверталася увага на той промовистий факт, що в цій праці їм всіляко сприяє польська державна адміністрація, маючи на меті підважити український вибір русинів, щоби згодом їх було легше полонізувати. Цим пояснюється крайня нетерпимість дописувачів «Нашого лемка» стосовно руйнівної праці ідейних ворогів. На сторінках часопису їх називали не інакше, як «Юдами-зрадниками» свого народу. Уявлення про анти-московфільську риторичку газети дає хоча б такий, подібний до багатьох інших, за-

клик: «Геть з наших українських гір, ви московські черваки — кличе свідомий лемко!» [20, с. 7].

Промовистим свідченням втручання польської влади в процеси національного будівництва на Лемківщині було намагання підважити український вибір русинів через початкову школу. З цією метою представники державної освітньої адміністрації замовили знаному московфільському діячеві Мефодію Трохановському написати буквар для лемківських шкіл. В короткому часі з'явилася навчальна книга, створена так званою «лемківською бесідою», що була московфільським варіантом русинської говірки. Буквар був виданий масовим накладом за державні кошти та через освітню адміністрацію директивно надсилався до кожної лемківської школи. Викриваючи таку «юдину роботу» московфілів, на шпальтах «Нашого лемка» було піддано всебічній критиці підручник М. Трохановського. Вповні виправдано найбільшу небезпеку видавці русинського часопису вбачали в заміні в початковій школі української літературної мови московфільським говором, що закріплювало етнографічні особливості горян [21, с. 4]. Редакція переконувала своїх читачів: «Днесь знає кожний лемко, що його говіркою може послуговатися біля своєї хати, однак в школі мусить панувати спільна українська літературна мова. [...] (Лемки) домагаються в школі української літературної мови — такої, якою навчають у всіх українських школах, бо вони діти одної Матері! Це не є об'яв одиниць, це воля всіх лемків» [22, с. 3]. Відзначимо, що «завдяки» прискіпливій цензурі не всі критичні оцінки стосовно московфільського букваря дійшли до читача лемківського часопису.

В короткому часі критику букваря М. Трохановського «Наш лемко» перевів у практичну площину, протиставивши йому свою навчальну книгу, адресовану наймолодшій шкільній аудиторії. Цей буквар з'явився у спеціально заснованій видавничій серії — «Бібліотека «Нашого лемка». Принциповою позицією авторів нової навчальної книги стала рішуча відмова від вживання діалектів у навчальному процесі, впровадження літературної української мови вже від першого класу [23, с. 5]. Рекламуючи нове видання, часопис наголошував своєму читачеві: «Для одного народу існує тільки одна мова, якою повинні всі покористуватися» [24, с. 3]. Як свідчили дописи «Нашого лемка», русини із вдячністю прийняли подарунок улюбленої газети і в короткому часі

український буквар витіснив інші дидактичні посібники із сільських шкіл.

Якщо для зміцнення національних почуттів шкільній аудиторії «Наш лемко» запропонував буквар, то своїм дорослим читачам газета адресувала численні дописи на історичну тематику, об'єднані в рубриці «Освітньо-виховна сторінка». Йдеться про історичні оповідання, енциклопедичні гасла, краєзнавчі розвідки тощо. Доволі часто часопис писав про видатних представників українства ХІХ — першої третини ХХ ст., а серед них найбільше про Тараса Шевченка, Івана Франка та Михайла Грушевського [25, с. 359]. Згадані тексти були покликані формувати національне самоусвідомлення, поглиблювати у лемківському середовищі гордість за свою малу та велику Батьківщину. Редакція «Нашого лемка» наголошувала: «Українська національна свідомість в нашу хату, щастя і добро в нашу хату!» [17, с. 2].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави говорити про багатоаспектність культурно-просвітницького служіння редакції «Нашого лемка» своєму читачеві. Слушно вважаючи масову неписьменність русинів причиною більшості їхніх негараздів, видавці газети розробили та вдало реалізували програму подолання хронічного аналіфabetизму. Її складовими були добре продумана агітація з утворення читалень «Просвіти», юридичний і методичний супровід їхньої діяльності, численні видавничі проекти «Бібліотеки «Нашого лемка», організація ідейного спротиву нападкам польської та московської пропаганди тощо. При цьому важливою була активістська позиція видавців часопису, які вмільми порадами перетворювали самих лемків на просвітників своїх земляків. В підсумку, це мало наслідком динамічне зростання грамотності у лемківському середовищі, яке вело за собою зміцнення національної самосвідомості та громадської солідарності. Це дозволило лемкам, як інтегральній частині українства, згуртованіше зустріти виклики Другої світової війни та повоєнного розподілу світу.

Наше дослідження ми розглядаємо як перший крок до з'ясування широкої проблеми — особливостей культурно-просвітницької праці лемківських інституцій протягом цілого ХХ століття.

1. Nakonechnyi V. Yuliiian Tarnovych as a researcher of Polish-Ukrainian relationships. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького держав-*

ного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія». 2019. Ч. 1/43. С. 213—228. Doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184280.

2. *Лемківщино рідна, заколишу в красі твоїй.* За ред. В. Денисюка, О. Кровицької. Львів, 2002. 90 с.
3. Двоптижневик «Наш лемко» 1934—1939 років. Вибрана публіцистика. Зібрали і до друку підготували Олександр Маслей, Володимир Пилипович. Gorlice: «Zjednoczenie Łemków», 2004. 325 с.
4. Про што буде писати «Наш Лемко». *Наш Лемко.* 1934. № 1. С. 2.
5. До боротьби з неписьменністю! До всіх Громадян! *Наш лемко.* 1934. Ч. 23. С. 1.
6. Де шукати світла правди і науки? *Наш лемко.* 1934. Ч. 6. С. 2—3.
7. Чому треба читати книжку? *Наш лемко.* 1934. Ч. 3. С. 2.
8. Наша читальня працює. *Наш лемко.* 1934. Ч. 9. С. 2.
9. Березівський К. Чому кожна наша хата має бути читальною? *Наш лемко.* 1938. Ч. 3. С. 2—3.
10. Як вести зимові вечори? *Наш лемко.* 1934. Ч. 24. С. 5.
11. Громадяни! *Наш лемко.* 1934. Ч. 23. С. 3.
12. Лемківська молодь. Творім власне життя! *Наш лемко.* 1934. Ч. 10. С. 2.
13. «Наш лемко» в кожній лемківській хаті! Які мають бути просвітники Лемківщини? *Наш лемко.* 1934. Ч. 17. С. 4.
14. Риманівщина на фронті культурно-освітньої праці. *Наш лемко.* 1934. Ч. 11. С. 1.
15. Просвіта в Аргентині. *Наш лемко.* 1935. Ч. 2. С. 2.
16. Тарнович Ю. Де наш ратунок. *Наш лемко.* 1934. Ч. 23. С. 2.
17. Виповіджмо війну темноті і баламуті. *Наш лемко.* 1934. Ч. 13. С. 2.
18. Село Ропиця руська, пов. Горлиці. *Наш лемко.* 1934. Ч. 8. С. 8.
19. Як творяться читальні Качковського на Лемківщині? *Наш лемко.* 1934. Ч. 6. С. 2.
20. Гість. Радошиці к. Команчі. *Наш лемко.* 1934. Ч. 9. С. 7.
21. Історія «лемківського букваря». *Наш лемко.* 1934. Ч. 18. С. 4.
22. «Ми не хочемо букварів». *Наш лемко.* 1934. Ч. 20. С. 3.
23. Лемківський Буквар. *Наш лемко.* 1934. Ч. 8. С. 5.
24. Дбайте про рідну мову! *Наш лемко.* 1934. Ч. 13. С. 3.
25. Тельвак В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ — 30-ті роки ХХ століття).* Київ; Дрогобич, 2008. 494 с.

REFERENCES

- Nakonechnyi, V. (2019). Yuliiian Tarnovych as a researcher of Polish-Ukrainian relationships. *Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series (Part 1/43, pp. 213—228).* DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.184280 [in Ukrainian].

- Denysiuk, V., & Krovytska, O. (Eds.). (2002). *My native Lemko land, I will stay in your beauty*. Lviv [in Ukrainian].
- Masley, A., & Pylypovych, V. (Eds.). (2004). Biweekly «Our Lemko» 1934—1939. Chosen publicist works. Gorlice: Zjednoczenie Lemkow [in Ukrainian].
- (1934). What «Our Lemko» is going to write about. *Our Lemko*, 1, 2 [in Ukrainian].
- (1934). To fight illiteracy! To all Citizens! *Our Lemko*, 23, 1 [in Ukrainian].
- (1934). Where to look for the light of truth and science? *Our Lemko*, 6, 2—3 [in Ukrainian].
- (1934). Why we need to read the books? *Our Lemko*, 3, 2 [in Ukrainian].
- (1934). Our reading room is working. *Our Lemko*, 9, 2 [in Ukrainian].
- Bereziv's'kiy, K. (1938). Why our every home should be a reading hall? *Our Lemko*, 3, 2—3 [in Ukrainian].
- (1934). How to spend winter evenings? *Our Lemko*, 24, 5 [in Ukrainian].
- (1934). Citizens! *Our Lemko*, 23, 3 [in Ukrainian].
- (1934). Lemko youth. We create our own life! *Our Lemko*, 10, 2 [in Ukrainian].
- (1934). «Our Lemko» in every Lemko house! What should be the educators of Lemkivshchyna? *Our Lemko*, 17, 4 [in Ukrainian].
- (1934). Rymanivshchyna on the front of cultural and educational work. *Our Lemko*, 11, 1 [in Ukrainian].
- (1935). Education in Argentina. *Our Lemko*, 2, 2 [in Ukrainian].
- Tarnovych, Yu. (1934). Where is our salvation. *Our Lemko*, 23, 2 [in Ukrainian].
- (1934). We will fight against the darkness and trouble! *Our Lemko*, 13, 2 [in Ukrainian].
- (1934). Village Ropytsia, powiat Golytsia. *Our Lemko*, 8, 8 [in Ukrainian].
- (1934). How are the readers Kachkovsky in Lemkivshchyna? *Our Lemko*, 6, 2 [in Ukrainian].
- Gist'. (1934). Radoshyci near Komanchi. *Our Lemko*, 9, 7 [in Ukrainian].
- (1934). History of the «Lemko primer». *Our Lemko*, 18, 4 [in Ukrainian].
- (1934). «We do not want the ABCs». *Our Lemko*, 20, 3 [in Ukrainian].
- (1934). Lemko's primer. *Our Lemko*, 8, 5 [in Ukrainian].
- (1934). Take care of your native language! *Our Lemko*, 13, 3 [in Ukrainian].
- Telvak, V. (2008). *Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)*. Kyiv; Drohobych [in Ukrainian].